ISSN 2654-2366

Archive

Archive Offprint

[ARCHIVE]

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 8 – 2012 Offprint

Volume No: Archive Volume 8, 2012
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: October 16, 2012

Cite as: Μαστοράκη, Α. 2012, Ειρωνεία και Ουμανισμός στο Μωρίας Εγκώμιον, *Archive*, 8, σσ. 6-9.
DOI: 10.5281/zenodo.4542730

Ειρωνεία και Ουμανισμός στο Μωρίας Εγκώμιον

Λέξεις κλειδιά: *αναγέννηση*, *ειρωνεία*, *Έρασμος*, *μωρίας εγκώμιον*, *σάτιρα*, *Τόμας Μορ*

Ανδρονίκη Μαστοράκη, (MSc) στην Συστηματική Φιλοσοφία:

Abstract
In order to present effectively the function of irony and its relation to the spirit of Humanism, we will use Erasmus' work *Moriae Encomium*. Erasmus knew Latin and ancient Greek and studied classical and biblical literature. He maintained personal contact with many scholars of his time, traveling frequently and exchanging letters. Although he was a clergyman, his main occupation was the translation of ancient sources, the editing and the new edition of classical and biblical literature, and the production of pedagogical and didactic works. All of the above make him a typical representative of the Humanistic spirit. However, "despite his rigorous literary work, he often wrote in a very sharp critical or satirical tone, cultivating particular irony"

Περί τα μέσα του 14ου αιώνα οι κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες που επικρατούν στην βόρεια Ιταλία θα επιτρέψουν την δημιουργία μιας αναγεννητικής κίνησης στον χώρο των τεχνών και των γραμμάτων, η οποία αργότερα θα ονομαστεί πρώτος Ουμανισμός. Από τα μέσα του 15ου αιώνα, κυρίως, και μέχρι τον 17ο θα επεκταθεί στις περισσότερες χώρες της ευρωπαϊκής Δύσης. Κύριο χαρακτηριστικό αυτής της αναγέννησης της γνώσης και της επιστήμης ήταν ότι δεν έβαζε πια στο κέντρο το θεό και την πίστη, αλλά τον άνθρωπο και τον κόσμο.

Η σκέψη του μεσαίωνα έβλεπε τη ζωή στη γη ως προετοιμασία για τη μετά θάνατον ζωή· η αναγεννησιακή σκέψη ήθελε να διαμορφώσει την επίγεια ζωή ειρηνική και ευτυχισμένη, υιοθετώντας την αρχαιοελληνική θεώρηση περί ευδαιμονίας σ' αυτή τη ζωή, σ' αυτόν τον κόσμο. Οι ουμανιστές προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τη φύση και την κοινωνία με κριτικό πνεύμα και με ορθολογικές αρχές και να ξεφύγουν από τη θρησκοληψία, την αμάθεια και τον σκοταδισμό.

Η ανθρωποκεντρική αυτή θεώρηση του κόσμου προβάλλεται ιδιαίτερα στο μοντέλο της παιδείας που προβάλλουν οι λόγιοι της εποχής, σκοπός της οποίας θα πρέπει να είναι η βελτίωση των συνθηκών της ζωής του ανθρώπου και η αξιοποίηση των πνευματικών ικανοτήτων του· θα πρέπει να «καθιστά τον άνθρωπο ικανό να ασχοληθεί με τις τέχνες και τα γράμματα αλλά και με τον δημόσιο βίο και τις επιστήμες, να συνομιλεί με σύνεση αλλά και να πράττει επιδέξια» (Βάρσος 1999, σ. 114). Απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη αυτού του σκοπού είναι η ενασχόληση με τις ανθρωπιστικές σπουδές (Benoit-Dusausoy & Fontaine 1999, σ. 256). Αυτό σημαίνει τη γνώση της αρχαίας ελληνικής και λατινικής γλώσσας και τη μελέτη και επανερμηνεία της κλασικής γραμματείας. Έτσι, από τη μια πλευρά οι λόγιοι μελετούν, μεταφράζουν και σχολιάζουν τους αρχαίους συγγραφείς και από την άλλη επιδίδονται στην παραγωγή νέων (ενυπόγραφων πια, σε αντίθεση με τον μεσαίωνα) έργων, με εμφανή βέβαια στοιχεία απομίμησης των αρχαίων προτύπων. Στόχος όλης αυτής της πνευματικής παραγωγής είναι να χαρίσει στο αναγνωστικό κοινό τέρψη και γνώση (Βάρσος 1999, σ. 118).

Σε αυτό το πλαίσιο, ένα μεγάλο μέρος της πνευματικής παραγωγής αυτής της εποχής αποτελεί η διδακτική λογοτεχνία (Βάρσος 1999, σ. 230). Ενώ, όμως, στην προηγούμενη περίοδο η

αλληγορία ήταν το κατεξοχήν μέσο έκφρασης της διδακτικής γραμματείας, τώρα την σκυτάλη παίρνουν άλλες μορφές, όπως η σάτιρα. Ως σατιρικό ορίζεται ένα έργο «που ελέγχει ειρωνικά τα σύγχρονα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα» (Κριαράς, 1995). Η έννοια της ειρωνείας, ωστόσο, για την εποχή που μελετάμε, δεν είχε λάβει τις ποικίλες εκφάνσεις που έχει σήμερα. Χρησιμοποιείται ως ρητορικό σχήμα, ως στρατηγική δηλαδή του λόγου για την ανάπτυξη ενός επιχειρήματος (Muecke 1974, σσ. 25-41). Ο τρόπος που λειτουργεί αυτό το σχήμα λόγου βασίζεται στη σύγχυση μεταξύ των λεγομένων του ομιλητή και αυτών που ο ακροατής ξέρει ότι είναι αλήθεια. Με άλλα λόγια, το νόημα που θέλει πραγματικά να μεταδώσει ο ομιλητής είναι το αντίθετο από αυτό που βγαίνει από τα λόγια του. Εκτός, όμως, από τους διδακτικούς της σκοπούς, η ειρωνεία συνάδει και με ένα άλλο αίτημα του Ουμανισμού: την υποβολή σε έλεγχο και την άσκηση κριτικής, όχι μόνο των εν γένει κοινωνικών και πολιτικών φαινομένων αλλά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ακόμα και των ίδιων των εκπροσώπων του.

Για να δείξουμε εναργέστερα τη λειτουργία της ειρωνείας και τη σχέση της με το πνεύμα του Ουμανισμού θα χρησιμοποιήσουμε το έργο *Μωρίας Εγκώμιον* του Έρασμου. Ο Έρασμος γνώριζε Λατινικά και αρχαία Ελληνικά και μελετούσε την κλασική και τη βιβλική γραμματεία. Διατηρούσε προσωπικές επαφές με πολλούς λόγιους της εποχής του, ταξιδεύοντας συχνά αλλά και ανταλλάσσοντας επιστολές. Παρότι ήταν κληρικός η κύρια ασχολία του ήταν η μετάφραση των αρχαίων πηγών, η επιμέλεια και η νέα έκδοση της κλασικής και βιβλικής γραμματείας και η παραγωγή παιδαγωγικών και διδακτικών έργων. Όλα τα παραπάνω τον καθιστούν τυπικό εκπρόσωπο του ουμανιστικού πνεύματος. Εντούτοις, «*παρά την αυστηρή φιλολογική του δουλειά, έγραφε συχνά σε οξύτατο κριτικό ή σατιρικό τόνο, καλλιεργώντας ιδιαίτερα την ειρωνεία*» (Βάρσος 1999, σ. 130).

Όλα τα χαρακτηριστικά του προτύπου λογιοσύνης που εκπροσωπούσε ο Έρασμος γίνονται φανερά στο *Μωρίας Εγκώμιον,* έργο γραμμένο στη λατινική γλώσσα. Ήδη στην αφιερωματική επιστολή στον Τόμας Μορ, η οποία συνοδεύει το έργο, ο Έρασμος απαριθμεί μια σειρά από κλασικούς συγγραφείς που επέλεξαν ευτελή θέματα να εγκωμιάσουν, ως ρητορική άσκηση, και οι οποίοι αποτέλεσαν το πρότυπο για να γράψει ο Έρασμος το Εγκώμιο της Τρέλας. Στην ίδια επιστολή αναφέρεται και στον διττό σκοπό αυτού του έργου, τη γνώση και την τέρψη:

«Αλλά σου φαίνεται πως δαγκάνει όποιος κατακρίνει τα συνήθεια των ανθρώπων, χωρίς ν' αγγίζει με τ' όνομά του κανέναν ή πως δασκαλεύει μάλλον κι ορμηνεύει;» και παρακάτω,

«… ο λογικός αναγνώστης εύκολα θα καταλάβει πως πιο πολύ γυρεύω να τέρψω παρά να τσούξω.»

Ο εγκωμιασμός ενός ευτελούς θέματος ήταν, όπως προείπαμε, παραδοσιακό μέσο ρητορικής άσκησης ή επίδειξης ρητορικής δεινότητας. Η πρωτοτυπία του Έρασμου έγκειται στο γεγονός ότι βάζει την Τρέλα προσωποποιημένη να εγκωμιάζει τον εαυτό της. Σε πρώτο πρόσωπο, λοιπόν, η Τρέλα αρχίζει την ομιλία της «εξηγώντας πώς όλα τα ωραία μα και αναγκαία πράγματα της ζωής (ο έρωτας, ο γάμος, η τεκνοποιία μα και η ευχαρίστηση της καθημερινής παρέας) προϋποθέτουν μια δόση τρέλας» (Βάρσος 1999, σ. 130). Στη συνέχεια σατιρίζει διάφορους κοινωνικούς τύπους της εποχής για να δείξει ότι, παρά την σοβαροφάνειά τους, είναι στην πραγματικότητα όλοι υπηρέτες της.

«Έρχομαι σ' εκείνους, που ανάμεσα στους θνητούς ποζάρουν για σοφοί κι ορέγονται, όπως λένε, το χρυσό κλαδί.»

Με τα λόγια αυτά ξεκινάει μια σειρά ειρωνικών σχολίων για τους πάσης φύσεως λόγιους της εποχής. Πρώτοι στο στόχαστρο της Τρέλας μπαίνουν οι γραμματικοί και ακολουθούν οι ποιητές, οι ρήτορες, οι συγγραφείς, οι νομικοί, οι σοφιστές και τέλος οι φιλόσοφοι. Περιγράφονται όλοι ως άνθρωποι υπερφίαλοι και ματαιόδοξοι, οι οποίοι *«θαρρούν πως είναι οι πρώτοι ανάμεσα στους ανθρώπους»,* καλύτεροι ακόμα κι από εκείνους τους μεγάλους συγγραφείς που έχουν ταχθεί να μελετούν («*πιστεύουν, θεούλη μου!, πως ο Παλαίμωνας κι ο Δονάτος δεν πιάνουν χαρτωσιά πλάι τους.*»). Ασχολούνται με θέματα ανάξια λόγου («*πώς ξεχωρίζονται τα οχτώ μέρη του λόγου*» ή «*πώς το λένε της κατσίκας, τρίχα ή μαλλί;*») και το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι να κάνουν επίδειξη γνώσεων στους ομοειδείς τους. Σκοπός τους δεν είναι να υπηρετήσουν την τέχνη αλλά «*να καταχτήσουν την αθανασία*».

Σε ένα πρώτο επίπεδο, λοιπόν, η ειρωνεία χρησιμοποιείται για να δείξει ότι η ενασχόληση των λογίων που θεωρητικά περιβάλλεται από σοβαρότητα και σοφία στην πραγματικότητα είναι ανοησία και ανήκει στην Τρέλα. Το εύλογο αυτό συμπέρασμα στο οποίο εύκολα καταλήξαμε ανατρέπεται, ωστόσο, από το γεγονός ότι ο είρων σ' αυτή την ομιλία είναι η ίδια η Τρέλα. Εδώ αναφαίνεται το δεύτερο επίπεδο της ειρωνείας του Έρασμου. Θα πρέπει να δεχτούμε ότι ο πραγματικός ομιλητής είναι ο Έρασμος, ο οποίος ενδύεται απλώς το προσωπείο της Τρέλας για να καυτηριάσει τα κακώς κείμενα των ομολόγων του; Ή θα υποθέσουμε ότι επίτηδες βάζει αυτά τα ειρωνικά λόγια στο στόμα της Τρέλας για να καταδείξει την μωρία όσων δεν αναγνωρίζουν το σοβαρό έργο των λογίων; Το ερώτημα θυμίζει το αρχαίο ρητό: «*Ο Επιμενίδης ο κρητικός λέει ότι οι κρητικοί πάντα ψεύδονται*»· ο φαύλος κύκλος είναι προφανής.

Την απάντηση στο ερώτημα μας την δίνει ο ίδιος ο Έρασμος στην επιστολή προς τον Μορ:
«Πάλι, αν μένει πια κανένας πεισματάρης, που μήτε αυτά τα λόγια δεν τον μαλακώνουν, τον παρακαλώ να στοχαστεί πως είναι ωραίο να σε κατακρίνει η Τρέλα.»

Νωρίτερα στην επιστολή είχε κάνει σαφή την πρόθεσή του για την συγγραφή αυτού του έργου. Σκοπός του ήταν να δασκαλέψει και να ορμηνέψει. Σε αυτούς που, παρά ταύτα, αρνούνται να δεχθούν αυτήν την πρόθεση και επιμένουν να θίγονται, ο Έρασμος δίνει μια διέξοδο διαφυγής. Δε χρειάζεται να λάβουν υπόψη τα λόγια του, ας θεωρήσουν ότι είναι λόγια της Τρέλας. Με τον ανάλαφρο και ειρωνικό τόνο της ομιλούσας Τρέλας επιτυγχάνεται, έτσι, διπλός σκοπός. Όσοι είναι δεκτικοί θα διδαχθούν και όσοι δεν είναι … τουλάχιστον δεν θα εξαγριωθούν.

Με μια σειρά από παραδείγματα, όπου, μέσω της ειρωνείας, η σοβαρότητα αντιπαραβάλλεται προς την ανοησία και η σοφία προς την τρέλα, λαμβάνουμε το αντικείμενο της διδαχής που ο Έρασμος θέλει να μεταδώσει στους λόγιους συναδέλφους του: η ψεύτικη σοφία είναι πραγματική τρέλα, αλλά η υγιής τρέλα είναι πραγματική σοφία. Η τρέλα με τη μορφή του πάθους, του ζήλου και της επιμονής είναι υγιής τρέλα. Η σοφία που συνοδεύεται από έπαρση και υπεροψία είναι ψεύτικη σοφία. Ας πάρουμε το παράδειγμα των φιλοσόφων:

Πόσο γλυκά παραλογίζονται να χτίζουν κόσμους αναρίθμητους, να μετρούν, σα με το δάχτυλο ή με κλωστή, τον ήλιο, το φεγγάρι, τ' αστέρια, τους ουρανούς, να εξηγούν τ' αστροπελέκι, τους ανέμους, τις εκλείψεις κι όλα τ' ανεξήγητα πράγματα, χωρίς ν' αμφιβάλλουν ποτέ για το παραμικρό, σα νά 'ταν μπιστικοί της Φύσης όταν έχτιζε τον κόσμο ή κατευθείαν σταλμένοι απ' το συμβούλιο των θεών!»

Η επιστημονική τους ενασχόληση, η προσπάθειά τους να εξηγήσουν τ' ανεξήγητα, είναι δείγμα σοβαρότητας και σοφίας. Αυτό που τους κάνει να φαίνονται ανόητοι είναι η υπερβολή, το γεγονός ότι δεν αμφιβάλλουν ποτέ· είναι η υπεροψία ότι «*αυτοί μονάχα είναι σοφοί κι όλοι οι άλλοι άνθρωποι όρθιες σκιές στον αέρα*».

Εντύπωση, εντούτοις, δημιουργεί το γεγονός ότι η ειρωνεία του Έρασμου είναι ισοπεδωτική. Στο πέρασμά της σαρώνει τους πάντες και δεν αφήνει καμία εξαίρεση, έστω προς επιβεβαίωση του κανόνα. Ακόμα κι όταν η Τρέλα λέει για τους ρήτορες «*μου κάνουν κάπου-κάπου απιστίες πιάνοντας σχέσεις με τους φιλοσόφους, μα είναι δικοί μου*», κάνοντας τον αναγνώστη να πιστέψει πως ίσως στους φιλοσόφους βρει τους πραγματικά σοφούς ανθρώπους, η διάψευση δεν αργεί να έρθει· είναι κι αυτοί το ίδιο ανόητοι. Και σε μια ελπίδα ακόμα («*οι γνωστικοί τα κοροϊδεύουν και με το δίκιο τους αυτά τα καραγκιοζλίκια*») η απάντηση έρχεται άμεσα: «*Αλλά και οι σοφοί, που τα περιγελούν όλα τούτα και γλεντούν με τις τρέλες των ανθρώπων, μου χρωστάνε πολλά κι ας μην το κρύβουν*». Σκοπός, ωστόσο, της ερασμιακής ειρωνείας δεν είναι ο ισχυρισμός περί ανυπαρξίας της πραγματικής σοφίας. Αντίθετα, αυτό που θέλει να διδάξει, στους μη λόγιους πλέον αναγνώστες, είναι πως θα πρέπει να στέκονται κριτικά απέναντι στους πάσης φύσεως σοφούς και να μην «*τους παραδέχονται γι' αυτό που παρασταίνουν πως είναι*».

Εν κατακλείδι, «εκείνο που, τελικά, δέχεται τα πυρά της ειρωνικής κριτικής είναι το κύρος του λόγου, του κάθε ανθρώπινου λόγου, και συγχρόνως, η διάθεση των ανθρώπων να γυρεύουν αυθεντίες που θα τους μεταφέρουν την απόλυτα καθαρή και έγκυρη γνώμη τους» (Βάρσος 1999, σ. 131). Με άλλα λόγια, ο Έρασμος χρησιμοποιεί τις συμβάσεις της ουμανιστικής λογιοσύνης με στόχο να αμφισβητήσει τις προθέσεις της. Ψέγει την ιδιοτέλεια των λογίων αλλά και την αφέλεια του κόσμου. Μάχεται υπέρ της εγγραμματοσύνης και της καλλιέργειας, η οποία όμως θα έχει στόχο την πνευματική πρόοδο και την προσωπική βελτίωση. Αυτό που διακηρύσσει, δηλαδή, είναι η ίδια η ουσία του ουμανιστικού πνεύματος.

Βιβλιογραφία

Βάρσος Γ., (1999) *Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, τ. Α, Πάτρα: ΕΑΠ.

Βλ. Benoit-Dusausoy A. & G. Fontaine (1999) (επιμ.), *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Ζήρας κ.ά., τ. Α΄, Αθήνα: Σοκόλης.

Κριαράς Ε., (1995) *Νέο Ελληνικό Λεξικό*, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Muecke D.C. (1974) *Ειρωνεία* («Παλαιότερες έννοιες της ειρωνείας. Μεταγενέστερες της ειρωνείας»), μτφρ. Κώστας Πύρζας, Αθήνα: Ερμής.

http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/LOG_EIDI/eironia/Eironeia.htm", ανάκτηση 15 Νοεμβρίου 2003.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG